

STRIJD OM HET WATER IN HET HERENVEN

Landgoed De Hamert

door P. J. VAN NIEUWENHOVEN

(met foto's van de schrijver)

Het Herenven boordevol water.

Inleiding

Enige jaren geleden is er grote deining geweest in natuurbeschermingskringen van ons land rondom het landgoed De Hamert in de gemeente Bergen (L.). Op een openbare verkoping werd dit landgoed geveild, en gekocht door de Deutsche Bauernsiedlung, welke stichting de bedoeling had de daarvoor in aanmerking komende gronden te ontginnen ten behoe-

ve van de zgn. Tractaatboeren. Toen de Nederlandse regering echter een ontginningsverbod uitvaardigde, deed de Bauernsiedlung het landgoed weer van de hand, waarna het verworven kon worden door de stichting Het Limburgs Landschap voor ca. f 3.000.000,—. Daarmede, dacht iedereen, was het landgoed definitief veilig gesteld.

De natuurwetenschappelijke betekenis van het landgoed is vooral gelegen in de aanwezigheid van uit-

gestrekte heidevelden, die als restant van de oude Looise heide deel hebben uitgemaakt van de grote heide, die in Venlo begon, en doorliep tot bij Mook en Nijmegen. Het is vooral de ligging van de heide op De Hamert in de nabijheid van water — aan de westkant de Maas, in het oosten het Herenven en het Westmeerven — die haar tot een belangrijke broeden- en pleisterplaats maakt voor stand- en trekvogels. Nu is de waterstand in een heideven volledig afhankelijk van de hoeveelheid neerslag die er valt. Daardoor is het waterpeil periodiek aan sterke schommelingen onderhevig: zo'n plas kan jarenlang boordevol water staan, en dan ineens helemaal uitdrogen. Dat betekent geen natuurramp: alle organismen in en om het ven zijn bestand tegen droogte en tegen vocht. Anders kwamen zij er niet voor. Om een voorbeeld te noemen: het bekende vleesetende plantje *Drosera*, zonnedauw, kan op bijna uitgedroogde grond gevonden worden, maar ook ondergedoken onder de waterspiegel in leven blijven.

Onlangs zijn echter in de onmiddellijke omgeving van het Herenven cultuurtechnische maatregelen genomen in het raam van de Ruilverkaveling Bergen. En nu dreigt er het gevaar dat daardoor het water uit het Herenven voorgoed verdwenen is. Waarmede dan ernstige schade zal zijn toegebracht aan de flora en de fauna van de Hamert, die menigeen dank zij de miljoenen vergende aankoop zo veilig waande!

Het Herenven

Het Herenven is onderdeel van een vanouds waterrijk gebied, dat gelegen is tussen de steile rand van het hoge rivierrand in het oosten, hier in hoofdzaak op Duits territorium gelegen (Twisteden), en de door de wind opgestoven rivierduintjes langs de oostelijke oever van de Maas. Op de kaart van Tranchot en v. Müffling 1803-1820 staat dit „Heerenveen” aangegeven, mede onder de naam „Welsche Veen”, en vormt daar een geheel met het „Twisteder Veen” over de Pruisische grens en het „Welsche Meer” in het noorden. Op deze kaart is nog nergens in dit moerasgebied een spoor te ontdekken van ontginningen.

Slechts enkele wegen verbinden de droge gronden van de „Looysche Heide” met de hoger liggende terreinen op Duits gebied, o.m. de nu althans wat de naam betreft nog bestaande Paaldijk, die de boerderijen Royens en Nuyen in Duitsland verbindt met „Brukstal” thans Droogstal, en de Keyzershof en Beckershof in het „Looysche Veldt”. Voor ons probleem is het vooral belangrijk dat er een afwateringskanaal staat aangegeven als „Scheygraben”, die verloopt tussen het Twisteder- en het Heerenveen, en dat in zuidelijke richting uitmondt in het Gelderns Kanaal, „Canal d'Ecoulement”. In 1816 werd langs een deel van deze afwatering de grens gelegd tussen Nederland en Pruisen.

Bij de stichting van het Tuindorp Wellerlooi, omstreeks het jaar 1950, is een nieuw afwateringssysteem ontworpen, aansluitend op de Molenbeek in Well, dus lozend in noordelijke richting. Het Herenven, en de lage gronden er omheen, dus ook de landerijen behorende tot het bedrijf Holland, bleven aangesloten op het Gelderns Kanaal, dus afwaterend naar het zuiden. In feite werd dus een kunstmatige waterscheiding geschapen in een gebied dat oorspronkelijk hydrologisch een geheel was. Hoe zeer dit waar is blijkt o.m. uit de wateroverlast, die de boeren ondervonden, bijv. op het bedrijf Holland, in jaren met een hoge waterstand in de vennen. De terreinen die tot het oude Heerenveen behoorden hebben dan ook alle dezelfde ligging ten opzichte van N.A.P., tussen de 18,3 en 18,7 m. Om iets van deze wateroverlast te kunnen wegnemen werden twee windmolentjes geplaatst, die water uit het ontgonnen gebied konden overslaan, aan de ene kant naar het Herenven en het Westmeerven, aan de andere kant naar het Gelderns Kanaal. Ideaal was deze toestand niet, althans niet voor de boeren, wier velden maar al te vaak verdronken in het water. Beter was het gesteld met de waterspiegel in beide vennen. Tijdens de beoefening van een eendenjacht moest men daar vaak met lieslaarzen doorheen. Juist in zulke natte jaren was het aantal pleisterende trekvogels, waaronder kraanvogels, maximaal. Thans nestelen de konijnen in de venbodem!

Ruilverkaveling

De ruilverkavelingen dienen in de eerste plaats agrarische belangen: kavels worden geruild, zodat de boeren aaneensluitend landbezit kunnen verwerven; wegen worden verlegd, of aangelegd, en verbeterd; de afwatering wordt waar nodig bevorderd. In de ruilverkaveling Bergen werd een nieuwe streekweg gebouwd, mede ten behoeve van het rustige toerisme. Deze zgn. toeristenweg scheidt de landerijen van het bedrijf Holland van de lage gronden grenzend aan het Herenven. De bermsloten van deze nieuwe weg zijn doorgetrokken tot de Molenbeek in Wellerlooi, terwijl ook de oude zijtak van het Gelderns Kanaal met deze bermsloten verbonden is. De hele omgeving van het Herenven en het Westmeerven loost dus nu op de Molenbeek, in noordelijke richting, en naar het zich laat aanzien, met succes: de landerijen zijn na overvloedige regenval eerder droog dan vroeger het geval was. Maar nu blijkt ook de waterstand in de beide vennen te zijn veranderd: na de droge zomer van 1971 en de eveneens droge winter 1971/1972 bleef het water weg, ook toen het eindelijk in de voorzomer van 1972 overvloedig ging regenen. Zulks in tegenstelling met vennen in de buurt, de Pikmeeuw op de Hamert, de Meeuwenvennen in de Bergse Heide, die in de zomer van 1972 normaal water bevatten.

Rapport Ruilverkaveling Bergen

Bij het nader bestuderen van deze situatie is dit verschijnsel geen verrassing: de heer O. Vink, opzichter van het landgoed De Hamert, had al voor deze verandering in het waterpeil gewaarschuwd, toen de plannen van de Plaatselijke Commissie bekend werden gemaakt. Er is toen helaas niet voldoende naar hem geluisterd. Het Westmeerven en het Herenven vormen hydrologisch een geheel met de ontgonnen delen van het oude Heerenveen. Dat de plaatselijke bevolking hiervan overtuigd is bleek in 1965, toen men de duinwal westelijk van het Herenven heeft doorgegraven om het water uit dit ven af te kunnen

Lieslaarzen tijdens de eendenjacht.

voeren naar nog lager liggende moerasgronden in de bossen van de gemeente Bergen, in de verwachting, dat daardoor de bouwgrond wat minder last van water zou ondervinden. Na protest van de stichting Het Limburgs Landschap is deze afvoer toen weer ongedaan gemaakt.

Thans heeft men, volgens het rapport van de ruil-

verkaveling Bergen, de bermsloten langs de nieuwe streekweg bij het bedrijf Holland, op een km afstand van het Herenven, een diepte gegeven (18,8), die praktisch overeen komt met de bodem van het Herenven (18,9) en het Westmeerven (18,7). Genoemde bermsloten snijden meer dan een halve meter diep door de grondwaterlijn heen. Dat daardoor het grondwaterpeil in het gehele gebied wel moet zakken is na het voorgaande inderdaad geen verrassing meer.

Toch is de waterstand in de beide vennen niet rechtstreeks afhankelijk van het regionale grondwater, althans niet in droge zomers: in het Verslag van het Werkkamp van de Nijmeegse Biologen Vereniging, gehouden op De Hamert, 26 juli tot 7 augustus 1965, beschrijft Dr. D. Teunissen, hoe het water in deze vennen stagneert dank zij de aanwezigheid van een leemveenlaag, die als bodem fungeert. Daaronder bevinden zich doorlatende grove rivierzanden, die afhankelijk van het seizoen boven of onder het grondwater liggen.

Het rapport van de Cultuurtechnische Dienst van september 1971 spreekt van een schijnspegel, die vooral 's zomers bij lage stand van het grondwater, aanzienlijk hoger kan liggen dan het eigenlijke grondwater.

Maatregelen

Toch is de Plaatselijke Commissie van goede wil geweest ten opzichte van het behoud van het water in het reservaat. In het rapport van de Cultuurtechnische Dienst van september 1971, uitgebracht mede op verzoek van de Consulnt voor Landschapsbouw van het Staatsbosbeheer, Ir. L. Hermens, wordt erkend dat de doelstelling t.a.v. de wateraanvoer naar de vennen niet is verwezenlijkt. Een van de factoren welke hebben bijgedragen tot het ontstaan van deze situatie is, dat de waterstand in de vennen afhankelijk is van de neerslag en het oppervlaktewater uit de omgeving en vooral van de aanvoer van overtollig landbouwwater van het bedrijf Holland; het rapport

erkent dat dit laatste door de aanleg van de lossing langs de toeristenweg is verstoord en niet voldoende opgevangen is door het plaatsen van een stuw in de zijtak van het Gelderns Kanaal; dat om de vennen van water te blijven voorzien moet gezocht worden naar een mogelijkheid om de waterafvoer van de gronden van het bedrijf Holland, die momenteel op de Molenbeek lozen, weer opnieuw te benutten ten behoeve van het natuurreservaat, uiteraard zonder de grondwaterstand op deze landbouwgronden te verhogen. In het rapport wordt dan gemeld, hoe men, ter verbetering van de toestand, de westelijke berm-sloot van de toeristenweg verbonden heeft met de venlossing van het reservaat. Door verplaatsing van het overbodig geworden windmolentje van de zijtak van het Gelderns Kanaal naar het begin van de venlossing, wordt water, wanneer dit beschikbaar is, op de aanvoersloot uitgeslagen. „Hierdoor is het doel om het natuurreservaat weer in oude functie te herstellen, volledig bereikt”. Aldus de slotzin van het rapport.

De functie van de twee thans aanwezige windmolentjes is dus duidelijk deze, het oppervlaktewater uit de buurt, vooral bij lage stand van het grondwater, omhoog te stuwen zodat het langs een bestaand kanalenstelsel tot op de leemveenlaag kan worden gebracht. Daar de leemveenlaag niet overal onbeschadigd is, bijv. omdat men in ± 1910 getracht heeft een gedeelte van het ven met behulp van een stoomploeg te ontginnen, zal voortdurend aanvoer van water van elders nodig blijven; dus van water, dat na regen- of sneeuwval in het ontgonnen gebied, o.m. op het bedrijf Holland, ter beschikking komt. De huidige snelle afvoer van dit water naar de Molenbeek moet dus voor de waterstanden in het reservaat funeste gevolgen hebben.

Vanzelfsprekend zal deze vorm van wateraanvoer extra sterk schommelende waterstanden in het reservaat veroorzaken. Dat dit al lang zo is geweest bewijzen de bulten Stijve Zegge, *Carex hudsonii*, die juist in deze vennen een stoel hebben van bijna een meter hoogte, en daardoor karakteristiek zijn voor het landgoed De Hamert!

Het drooggevalle Herenvens, na de hevige brand in het voorjaar 1972.

Bezorgdheid blijft

Helaas moeten wij de slotsom uit het rapport van de Cultuurtechnische Dienst als een wens beschouwen, en niet als een feit. Bij windstil weer werken de molentjes niet! Al het oppervlaktewater, zowel van het bedrijf Holland, als van de moerassige gronden ten zuiden daarvan, verdwijnt dan in de Molenbeek. Als het waait, maakt de molen slechts een klein gedeelte van dit water de venlossing in. Hoe een klein deel dit is, krijgt men te zien, wanneer men tijdens of na zware regenval de waterstroom in de Molenbeek vergelijkt met die in de venlossing. Kennelijk heeft de sectie Oecologie van de Faculteit van Wis-

kunde en Natuurwetenschappen van de Katholieke Universiteit te Nijmegen dit ook gezien. Reeds op 11 mei 1971 stelden de heren Dr. D. Teunissen, Dr. H. C. J. Oomen en Drs. H. Strijbosch in een brief aan de stichting de plaatsing voor van een tweetal eenvoudige, verstelbare stuwen in de bermsloten aan beide zijden van de toeristenweg. Hierdoor zou experimenteel die waterhoogte kunnen worden bepaald, waarbij het bouwland nog geen last van water heeft, en de venlossing toch voldoende water ontvangt. Genoemde brief eindigt als volgt: Wij willen echter uw aandacht (en die van andere betrokken instanties) op deze zaak vestigen vóór de schade zo groot en onherstelbaar geworden is, dat men van ons

gaat verlangen, dat wij er ons maar bij neerleggen. De oecologische sectie van de Nijmeegse faculteit is er bijzonder op gesteld, dat het water in de vennen behouden blijft in verband met het reeds jaren lopende onderzoek naar de herpetofauna in dit gebied, dat door de afdeling, samen met studenten wordt uitgevoerd. Merkwaardig genoeg heeft de toevoer van landbouwwater naar de oorspronkelijk oligotrofe vennen de voedselrijkdom van het venwater zodanig vermeerderd dat er thans een belangrijke populatie amfibieën wordt aangetroffen. Zoals bekend planten deze dieren zich voort in het water, maar leven overigens op het land, vaak ver van water verwijderd. In het bijzonder zijn de trekgewoonten van deze dieren op weg naar water, en weer terug, het onderwerp van de studie van de Nijmeegse natuurvorschers. Een definitief droogvallen van de vennen zou dit reeds jaren lopende en kostbare onderzoek ontijdig beëindigen.

Verantwoording

Vooraf om te verhoeden dat wij ons bij de nieuwe situatie neer moeten leggen, zoals door de Nijmeegse oecologen wordt gevreesd, is dit artikel geschreven. Het zou toch ook te gek zijn eerst met miljoenen uit de kas van de overheid een kostbaar natuurerrein te verwerven en dit te bestemmen tot een veilig reservaat, om enige jaren later met geld van dezelfde overheid de wetenschappelijke waarde van het reservaat aan te tasten door het waterpeil te verlagen ten behoeve van enige tientallen ha ontgonnen land van twijfelachtige kwaliteit.

Mogelijk zijn sommige details van deze studie voor gewone lezers niet erg interessant. Doch uit het relaas van deze Noordlimburgse geschiedenis valt een lering te trekken, die voor de particuliere natuurbescherming en die van de overheid van nut kan zijn, en wel deze: dat men toch vooral bijzonder voorzichtig dient te zijn met het ingrijpen in de waterhuishouding van een gebied, vooral wanneer het terreinen betreft, waarvan de waarde bepaald wordt juist door de aanwezigheid van water.

Hier in Limburg is deze voorzichtigheid niet voldoende in acht genomen: wij zijn pas ernstig gaan studeren toen de cultuurtechnische maatregelen reeds genomen waren, dus toen het onheil al was geschied. Elders hoede men zich voor herhaling: caveant consules.

De stichting Het Limburgs Landschap heeft een afwachtende houding aangenomen: men wil daar eerst zeker zijn niet met een normale periodieke droogte te doen te hebben alvorens op nieuwe maatregelen wordt aangedrongen. Intussen worden nu geregeld peilingen gedaan naar de hoogten van het grondwater en de waterspiegel in de beide vennen, ten einde over meer en betere gegevens te kunnen beschikken.